

MISIR EĞİTİM SİSTEMİNİN POLİTİK YAPISINA TESİR EDEN BAZI UNSURLAR¹

Some Factors that Affect to Political System of Egypt Education System

Ahmed Emin OSMANOĞLU
Arş. Gör. Dr. Kafkas Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
ahmed_osmanoglu@yahoo.com
Cemil ÖZTÜRK
Prof. Dr. Marmara Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
cozturk@marmara.edu.tr

Özet

Mısır'ın, Arap Baharı (!) devrimi öncesi eğitim sisteminin politik yapısını millî güvenlik kaygısı, din ve seküler politikalar belirlemiştir. Eğitim faaliyetlerinin öncelikli amacı millî güvenliği sağlamak olmuştur. Kendini dine dayandıran hareketler millî güvenliği bozucu olarak algılanmıştır. Bunu önlemek maksadıyla, yeni neslin eğitim vasıtasıyla sekülerize edilmesi planlanmıştır. Kızlar öncelikli hedef kitle olarak seçilmiştir. Din dersleri zorunlu olmaktan çıkarılmıştır. 1978 Camp David Antlaşması Mısır'a yurt dışından çeşitli eğitim hibelerinin gelmesini sağlamıştır. Hibeler, genel olarak bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaştırılması, eğitimin ulaşmadığı yerlerde alternatif eğitim okullarının kurulması, dijital ve görsel eğitim materyallerinin hazırlanması, televizyonlarda çocuklar için eğitim programları düzenlenmesi şeklinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mısır, eğitim, politika.

Abstract

National security anxiety, religion and secular politics has determined Egypts' education systems' politics. The primary objective of the educational activities was providing national security. Movements that based upon themself to religion was perceived to disruptive national security. In order to avoid this, it has planned to make secularize the new generation through education. Girls was selected to primarily target group. Religion classes was removed from among compulsory lessons. 1978 Camp David Treaty has provided to take donations from abroad to Egypt. In generally, aims of donations was to disseminated computer technologies established alternative schools in places where the state couldn't success to serve education, prepared digital and visual education tools, organized television programs for children.

Keyword: Egypt, education, politic.

¹ Bu çalışma Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilimdalı'nda yapılan **Türkiye Cumhuriyeti ve Mısır Arap Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitabı Karşılaştırması** adlı doktora tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

Her devletin eğitim sistemine etki eden ve onu diğerlerinden farklı kılan çeşitli unsurlar vardır. Bu unsurlar arasında tarihî geçmiş ve coğrafya gibi miras alınan ve artık değiştirilmesi mümkün olmayan unsurlar olduğu gibi devletin benimsediği ideoloji ve politik yaklaşımlar gibi değişken unsurlar da bulunmaktadır. Hâkimiyeti en üst seviyede elinde bulunduran devlet eğitimin organizasyonunu ve kontrolünü üstlenmektedir. Bu yönüyle eğitim sistemi dönüştüren ile dönüştürülenin karşılıklı etkileşimi içerisinde toplum mühendisliği çalışmalarının mühim bir ayağı haline gelmektedir. Nitekim, devlet kurduğu düzene sadık ve bu düzenle uyumlu vatandaşlar üretmeyi amaçlamaktadır². Eğitime yüklenen devlet ideolojisini gerçekleştirme sorumluluğu eğitim bilimleri literatürüne de sıkça yansımıştır. Örneğin, Varış³ eğitim programını, millî eğitim politikasına ters düşmeyen faaliyetler olarak tanımlarken, Kemertaş⁴ ise programın resmî kurumların kontrolünde, millî eğitimin ve kurumların amaçlarının gerçekleşmesine yönelik olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’de eğitimde program konulu kitaplarda programın amaçları kısmında Türk millî eğitim sisteminin amaçlarına ve ders kitabı inceleme konulu kitaplarda Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği’nin ilgili maddelerine yer verilmesi de bu durumu göstermektedir⁵.

Bu bağlamda Mısır’ın eğitim sistemi üzerine yapılan çalışmada Arap Baharı (!) öncesi Mısır’ın ideolojisi, din ve laiklik konularında benimsediği politika, milliyetçilik algısı, yönetim algısı gibi konularda mühim malumat elde edilmiştir. Buna göre Mısır eğitim sisteminin politik yapısını millî güvenlik kaygısı, din ve seküler politikalar belirlemektedir.

1. Millî Güvenlik Kaygısı

Fransız Devrimi’nden sonra millî güvenlik askerî bağlam içerisinde tanımlanmıştır. Kapsamı devlet bütünlüğünü korumak ve devletin hâkimiyetini dışa karşı muhafaza etmektir. Bu askerî bağlam 1980’lerin

² OKTAY, A. 2011: “Eğitimin temel kavramları ve eğitim düşüncesinin tarihsel gelişimi”, A. Oktay (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* içinde, 1-23, İstanbul.

³ VARİŞ, F. 1969: “Eğitimde program araştırmaları”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Der., Sa:2, s. 23-32.

⁴ KEMERTAŞ, İ. 2003: “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme”. İstanbul, Birsan Yayınları.

⁵ OSMANOĞLU, A. E. 2012. “Türkiye Cumhuriyeti ve Mısır Arap Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarının Karşılaştırılması”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

başına kadar devam etmiştir. Bu tarihte Richard Ullman güvenliğin içeriğini askerî olmayan bir şekilde yeniden tanımlamıştır. Tanıma göre vatandaşların hayat standartlarını tedricen düşüren, politik alternatifleri daraltan faaliyetler millî güvenliği tehdit edicidir. Milletlerarası ilişkiler teorisyeni Bary Buzan güvenlik kavramını politik, ekonomik ve çevresel güvenlik olarak genişletmiştir. Buzan'a göre politik güvenlik devletin kurumsal stabilitesiyle, hükümet sistemiyle ve onları meşrulaştıran ideoloji ile ilişkilidir. Ekonomik güvenlik kaynaklara erişimin güvenliğinin sağlanmasıdır.

Mısır'da millî güvenlik bağlamında kendini dine dayandıran fanatik hareketler, toprak bütünlüğü meselesi, Arap-İsrail anlaşmazlığı gibi konular bulunmaktadır. Millî güvenlik meselesi politik konuşmalarda, özellikle 1952 devriminden sonra, devrimci Hür Subaylar grubunun otorite ve meşruiyetlerinin iç ve dış meydan okumalarla karşılaşmasıyla birlikte, her zaman ana tema olarak kullanılmıştır. Hür Subaylar kurdukları yeni sosyalist Mısır cumhuriyetini pekiştirmek için her mevzuu millî güvenlik meselesi haline getirmişlerdir. İslamizm, monarşizm, liberalizm ve diğer politik hareketleri yasaklamışlardır. Seküler ve pozitivist olan Hür Subaylar için millî iç güvenliği tehdit eden en tehlikeli grup sonradan sokak hareketlerine girişen dindarlar olmuştur.

Süveyş Kanalı'nın millîleştirilmesinden sonra Mısır'ın toprak bütünlüğü ve millî hâkimiyeti İsrail, Britanya ve Fransa tarafından tehdit edilmeye devam etmiştir. Eğitim politikası 1978'de Camp David barışı imzalanıncaya kadar yeni nesillerin sosyalist ideolojiyi kucaklamaları, millî davanın ve toprak egemenliğinin parçaları olmaları ve sömürgeci tehditlere karşı savaşmaları için kitleleri homojenize etme ve seferber etme rolü oynamıştır. 1948, 1956, 1967 ve 1973 yılı savaşları, 1980'den sonraki tarih kitapları devletin toprak bütünlüğünü koruma kararlılığını ve azmini vurgulamıştır. 1990'ların temel öğretim ders kitaplarında sürekli millî güvenliğe vurgu yapıldığı görülmüştür. Mübarek ve Eğitim adlı kitap serisinin birinci cildinde, Mısır eğitiminin millî güvenliğin her yönü ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Mısır, Buzan'ın millî güvenlik anlayışıyla uyumlu olarak üstünlüğün eğitim çıktısı ile elde edileceğini düşünmüştür. Eğitim reformları güvenlik tehditleri ile başa çıkmak için uygulanmıştır. Örneğin Halayeb bölgesinde sınır anlaşmazlığı doğunca bölgede birçok okul açılmıştır. Köylerde sağlık hizmetleri ve daha önce verilmeyen devlet hizmetleri verilmeye başlanmıştır. Amaç açıkça köylüler arasındaki Mısırlı vatandaşlık şuurunu artırmaktır. Çocukların millî kimliklerini güçlendirmek için resmi eğitimle bütünleştirilmelerine önem verilmiştir. Halayeb ve Shalatin'e okul müfredatında daha çok yer verilmiştir. Aynı yıllarda

Ortadoğu anlaşmazlıkları ve dine dayandırılmaya çalışılan fundamentalizm eğitim politikalarını daha çok belirlemiştir. 1990 yılında Cezayir’de kendini İslam’a dayandıran hareketin seçimlerde başarı kazanması batı dünyasının İran’daki gibi bir devrimin Mısır ve Cezayir’de gerçekleşebileceğinden korkmalarına sebep olmuştur. Mısır’da 1992’de turistlere yönelik kaçırma ve öldürme faaliyetleri başlamıştır. İmbaba’da bazı politikacılar öldürülmüştür. Kahire yakınlarındaki küçük bir şehir olan İmbaba’da İmbaba Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Mübarek’e karşı Addis Ababa’da ve Etiyopya’da suikast teşebbüslerinde bulunulmuştur. Bu faaliyetler sonucunda devlet güçleri 1992-1999 seneleri arasında yaklaşık 1000 kişiyi öldürmüş ve 20 bin kişiyi tutuklamıştır. Böylece 1995’ten sonra Mısır’a Avrupa ve Amerikan eğitim yardımları akmaya başlamıştır. Temel eğitim reformu programı başlıca Yukarı Mısır’a ve unutulmuş bölgelere odaklanmıştır. Kırsala daha fazla önem verilmiştir. 2002 yılında İmbaba’da 150’den fazla okul kurulması planlanmıştır.

Bakanlık eğitim politikası vatandaşlık ve milliyetçilik konuları ve pro-liberal yaklaşımlar ile İslamî hareketleri yatıştırmaya çalışmıştır. Seküler eğitime yönelinmiştir. El-Ezher eğitim sistemi ve programında da temel ve ortaöğretimde seküler konular işlenmektedir. Ayrıca dinî çalışmalar da yapılmaktadır. El-Ezher haricinde dinî gruplar tarafından yönetilen, dinî doktrin ve yorumları öğreten, resmî okullara alternatif özel kurumlar kapatılmıştır. Bakanlık ders kitaplarında Kuran-ı Kerim ayetlerini kullanarak diğer dinlere karşı hoşgörüyü yerleştirmeye çalışmaktadır. Hıristiyanların Mısır tarihindeki rollerine daha fazla yer verilmektedir. Amaç her iki grubun çocuklarının ortak tarihi duygularını artırma, vatandaşlık değerlerine vurgu yapmaktır. Ders kitapları hazırlanırken oluşturulan komisyonlarda Hıristiyan akademisyenler de yer almaktadır⁶.

2. Sekülerizm ve Dinî Gelenek

Mısır modernize olma çabası içerisindedir. Modernizasyon sürecinin temeli kurumların yeni bilgilere ve taleplere adapte edilmesidir. Bu süreçte kültürel kimliğin devamlılığının arzu edilmesi ile modernitenin zorladığı değişim ihtiyacı arasında ve yenilikler ile gelenek arasında tabii bir gerilim oluşmuştur. Bu kapsamda geleneksel okulları yeni bilgilere ve sosyal fonksiyonlara, batı tipi modern okulları da yerel geleneklere, şartlara ve ihtiyaçlara uydurma esnasında çevre ile merkez arasında çeşitli şekillerde

⁶ SAYED, F. H. 2005. “Security, donors’ interests and their implications for education policy making in Egypt”, Mediterranean Quarterly, Vol:16, Sa.2, s. 66-84.

çatışmalar oluşmuştur⁷. Devlet meydana gelen bu çatışmaları rejimin istikrarı ve millî güvenlik açısından tehlikeli kabul etmiştir. Merkezin modernleşme kapsamında giriştiği seküler politikaları veya modernizmin tabii olarak dayattığı seküler değişimler, çevrede din merkezli tepkilere yol açmıştır. “Müslüman Kardeşler” hareketi bu dinî tepkileri kanalize etmeyi başarmıştır. Dinî terminolojiyi kullanan ve önemli miktarda halk kitlelerinin desteğini alan hareket dinî esaslara dayanan bir devlet kurabilmek için devlet aygıtlarını zor kullanarak ele geçirmeyi uygun görmektedir. Bu sebeple devlet, eğitim politikasını oluştururken fanatik ve tehdit edici olarak değerlendirdiği dinî temelli hareketleri öncelikli olarak göz önüne almıştır⁸. Bu kapsamda kendisini dine dayandıran fanatik hareketlerle mücadele eğitim politikasının temellerinden birini oluşturmuştur. Ancak bu durum geniş halk kitlelerinin tepkisine, elitlerle halk arasında derin ayrımlara sebep olmuştur. Bu durum gündelik yaşamın popüler tartışmalarına yansımıştır. Tartışmalar okul programlardaki dinî temaların azlığı ve çokluğu, din derslerinin etkililiği, kızların kıyafetleri gibi seküler ve dinî gelenek anlayışları üzerine odaklanmıştır⁹. Tartışmalara bakarak eğitim politikaları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Araştırmalara yansıyan bu tartışmalara dair bazı örnekler şunlardır:

Kahire’de 1998’de, 5 üniversitede, 381 üniversite öğrencisi üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmanın amacı Mısır Millî Eğitim Programı’nda yer alan sosyal, kültürel ve dinî temalar üzerine öğrenci görüşlerini ölçmektir. Araştırma sonucunda şu bulgular elde edilmiştir: 1- Büyük çoğunluk ulusal eğitim sisteminin oldukça fazla batılılaşmış olduğunu düşünmektedir. 2-Büyük çoğunluk din eğitiminin yetersiz olduğunu düşünmektedir. 3-Büyük çoğunluk daha İslamî kökenlere sahip üniversitelerin eğitimin kalitesini artıracaklarını düşünmektedir. Aynı konuda akademisyenlerle, ailelerle, politikacılarla da röportajlar yapılmıştır. Sonuç olarak çeşitli bulgular ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi millî eğitim sisteminin daha fazla İslamî karakter içermesi gerektiğini düşünen

⁷ KINSEY, D. C. 1971. “Colonialism and Education”, Comparative Education Review, Sa:15, <http://www.jstor.org/stable/1186728> (03.07.2008).

⁸ ABOU HELWA, A. A. 1984. “Macro-planning of post secondary education: A strategic plan for egypt’s human resource development in a period of transition.” Ph.d. Dissertation, Kansas State University, United States. Kansas. from Dissertations & Theses: Full Text. (Publication No. AAT 8415639). (29.11.2010).

⁹ NEILL, M. C. 2006. “Islam in Egyptian education: Grades K-12”, Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association. Vol:101, Sa.4, s.481-503.

Mısırlıların, bunun karşıtı olanlardan çok daha fazla olmasıdır. Akademisyenler ise Mısır eğitim politikasının sekülerizmin olumsuz etkisi altında olduğunu belirtmişlerdir. İslamî mirasla uyumlu Mısırlı kimliğinin daha etkili gelişeceğini düşünmektedirler¹⁰.

Bir başka çalışmada ise din eğitimi ele alınmıştır. Eğitim bilimleri araştırmacısı olan Dr. Mohammad Abdorrabo Mohammad makalesinde dinî eğitim düzeyinin Mısırlı öğrencilerin İslamî karakterlerini geliştirmekten çok uzak olduğunu vurgulamıştır. Araştırmacı, din derslerinin öğrencilerin konsantrasyonlarının düştüğü son derslere bırakıldığını, derslerden alınan notların mezuniyet notuna etki etmediğini, dolayısıyla öğrencilerin üniversiteye girmelerine katkı sağlayacak derslere daha fazla önem verdiklerinden din derslerini ihmal ettiklerini belirterek eleştiride bulunmaktadır¹¹.

Benzeri kaygılara sahip bir başka araştırmacı da Dr. Ali'dir. "Humum Ta'lim el-Mısırî" (Mısır Öğretiminde Kaygılar) adlı kitabında eğitimin millî, dinî kültürden başka unsurlara göre temellendirilmesinin birçok riski olduğunu vurgulayarak dinî eğitime önem verilmesini gerektiğini belirtmiştir. Mısır toplumunun ikiye bölünmesinin sebebi batı tarzı eğitimidir. Dr. Ali, Mısır'da uygulanan eğitim politikasını iki at arasında kalan ve her birinin bir tarafa doğru çekmeye çalıştığı, yönetilemeyen at arabasına benzetmektedir¹².

Bu çalışmalardan başka, kitap incelemeleri yaparak da eğitim politikalarına dair ipuçları elde etmek isteyen araştırmacılar olmuştur. Bunlardan biri Charlotte M. Neill'dir. Neill bu bağlamda iki adet birinci kademe birinci sınıf ahlak kitabını değerlendirmiştir. Değerlendirme sonucunda kitapların seküler değerlere göre oluşturulduğunu saptamıştır. Örneğin, resimlerde aile 2-3 bireyden meydana gelmektedir. Bireyler batı modasına uygun giyinmektedirler. Anneler kısa pileli etek ve balıkçı yaka kazak giymektedirler. Babalar takım elbise giymekte ve kravat takmaktadırlar. Kitaplarda gösterilen yaşam tarzının gerçek hayatla alakası yoktur. Kitaplar vatandaşlık ve milliyetçilik temalarıyla doludur. Ona göre Devlet, milliyetçilik yoluyla din temelli problemlere çözüm aramaktadır. Müslümanlarla Hıristiyanları birleştiren barışçıl yaklaşımın din değil seküler

¹⁰ COOK, B. J. 2000. "Egypt's national education debate", Comparative Education, Vol:36, Sa:4, s.477-490.

¹¹ MOHAMMAD, 1994, 408; akt.: COOK, 2000: 487.

¹² ALİ, 1989, 97; akt.: COOK, 2000: 485.

olan millî birlik olduğunu düşünmektedir¹³.

Yönetenlerin seküler eğitim politikalarını takip ettiklerini gösterir başka göstergeler de vardır: 1981’den itibaren Devleti yönetmiş olan devrik lider Hüsnü Mübarek’in eğitimle ilgili görüşleri arasında dinî herhangi bir vurgu yoktur. Niçin eğitim sorusunu cevaplayan Mübarek’e göre vatandaşlar millî gelişim, vatandaşlık hak ve görevlerini öğrenmeleri için eğitilmelidirler¹⁴.

Bir başka örnek Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Direktörü olan bürokrat ile ilgilidir. Din dersleri üzerine yapılan bir tartışma ile ilgili şöyle demiştir: “Haftalık ders programında din derslerine ayrılan zaman yeterlidir. Şu andakinden daha fazla dinî eğitime ihtiyaç yoktur. Nüfusun sadece çok az bir kısmı daha çok din eğitimi istemektedir. Bu kısmın topluma oranı %3’tür. Daha fazla din eğitimi Mısır için doğru değildir. Eğer biz din derslerine iki saat daha eklersek diğer bütün derslere iki saat daha ilave etmemiz gerekir. Bunun için ise bir günde 24 saatten daha fazla zamana ihtiyaç olur.” Cook bürokratin bu sözlerinin gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Nitekim üniversite öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada öğrencilerin %67’si Mısır okullarının fazla Batılılaştığını söylemiştir. Öğrenciler haftalık ders programındaki din derslerine ayrılan süreyi yeterli görmemişler, bu konuda izlenen politikaları doğru bulmamışlardır¹⁵. Din dersleri ulusal programın bir unsuru olarak zorunlu olsa da dersten alınan notlar ortaöğretimde mezuniyet ortalamasına katılmamaktadır. İlköğretim birinci kademedede haftada 30 saat ders yapılmaktadır. Bunun 3 saati din eğitimine ayrılmıştır. İlköğretim ikinci kademedede ve ortaöğretimde ise 2’şer saat ayrılmıştır. Hıristiyan çocuklar bu dersi ayrı sınıflarda almaktadırlar¹⁶.

Dinî anlayış ve seküler anlayış arasındaki gerilimin bir başka yansıması da Eğitim Bakanlığı’nın ismi ile ilgili tartışmalarda görülmüştür. Eğitim Bakanlığı’nın Arapça orijinal adı “Vuzeratü’t-Terbiyye ve’t-Ta’lim”dir. Terbiye kelimesi rab kökünden türemiştir. Öğrencilerin ahlakî ve dinî değerler yolunda eğitilmesini imâ etmektedir. Bu sebeple terbiye kelimesi önce kaldırılmışsa da sonradan güçlü eğitim bürokratları tarafından yeniden eklenmiştir¹⁷. Bürokratlar eğitimde her ne kadar seküler politikalar takip etseler de kamuoyuna dinî algıyı gücendirmeyecek bir imaj vermeye

¹³ NEILL, M. C. 2006: 493-494.

¹⁴ NEILL, M. C. 2006: 486.

¹⁵ COOK, B. J. 2000: 481.

¹⁶ NEILL, M. C. 2006: 485

¹⁷ COOK, B. J. 2000: 485.

çalışmaktadırlar. Hükümet gazetesi al-Ahram periyodik olarak okul programlarının dinî değerleri yükselttiği ve medenileşmeyi ilerlettiğine dair yazılar yazmaktadır¹⁸. Böylece eğitim politikalarına karşı halkta sempati uyandırılmaya çalışılmaktadır.

1992’de devlet kuvvetleri ile dinci olarak bilinen gruplar arasında silahlı çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalar üzerine entelektüeller çeşitli yorumlar yapmışlardır. Bazı entelektüeller İslamî kaygılarla meydana gelen şiddet olaylarının sebeplerini din eğitimi ile ilişkilendirmişlerdir. Pedagoji uzmanı ve Eğitim Araştırmaları ve Geliştirme Millî Merkezi kıdemli araştırmacısı ve el-Ezher Üniversitesi mezunu Dr. Kamal Mogheis gençlere okullarda dinî eğitim verilmesini öncelikli tehlike olarak gördüğünü açıklamıştır. Mogheis’e göre çocuklar aşırı yorumlarla doğru dinî değerleri birbirlerinden ayırt edememektedirler. Bu ise onların şiddet olaylarına katılmalarına sebep olmaktadır¹⁹.

Siyasî muhalefet partisinin uygulanan eğitim politikası üzerine olumsuz eleştirileri bulunmaktadır. Müslüman Kardeşler Grubu Parlamento Bloğu üyeleri Mısır Halk Meclisi’nde ABD’nin eğitim süreçlerine doğrudan müdahale ettiğini iddia etmişlerdir. İddiaya göre ABD okul programlarının İngilizleştirilmesi, Darwin ve Einstein teorilerinin öğretilmesi, Arapçanın, din ve ahlak derslerinin okul programındaki yerlerinin azaltılması karşılığında 40 milyon dolar Mısır’a hibe etmiştir. ABD yardımı ortaöğretim programının değiştirilmesi karşılığında yapılmıştır. Mısır eğitim programları ABD halkının eğitim programları ile uyumlu hale getirilecektir. Milletvekilleri ortaöğretim programlarını değiştirmek için gizlice getirilen ve siyonist teşkilatı ile alakalı olduklarını iddia ettikleri beş uzman hakkında Eğitim Bakanı Dr. Yusri al-Jamal’dan açıklama talep etmişlerdir²⁰.

Bakanlığın kılık kıyafet uygulamaları da örtük eğitim politikası hakkında fikir vermektedir. 1994’te okula giden kızlar için kıyafet yönergesi hazırlanmıştır. Buna göre kız öğrencilerin sadece gözlerini ve burun kemiğini açık bırakan “nikap” kullanmaları ile çarşaf giyinmeleri yasaklanmıştır. Ailelerinden yazılı izin kâğıdı getirmeleri şartı ile başlarını örtmelerine izin verilmektedir²¹.

¹⁸ COOK, B. J. 2000: 483.

¹⁹ COOK, B. J. 2000: 483.

²⁰ “EIU ViewsWire”. Aug 1, 2004. New York. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=735857201&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (15.03.2009)

²¹ “The Gazette”. Aug 15, 1994. pg. D.1. BRE.

3. Mısır Eğitiminde Dış Destekler ve Dış İşbirlikleri

Mısır hükümeti öğretmen eğitimi, kızların eğitimi, toplumsal katılım, sınıfta bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı alanlarında yabancı destekçi örgütlerle işbirliği yapmaktadır²².

3.1. Amerika ile İşbirliği

Amerika merkezli dünyanın en büyük bilgisayar işlemcisi üreticisi Intel Corporation Mısır'da Online Temelli Öğretim (Intel(R) Teach Program) projesini yürürlüğe koymuştur. Proje kapsamında Mayıs 2004'ten Kasım 2006'ya kadar 54 bin Mısırlı öğretmene Online Temelli Öğretim Programını kullanarak eğitim vermiştir. Projenin ilk etabında eğitimcilerin eğitimini gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 25-30 kadar öğretmen eğitilerek Senyör Eğitimci yapılmıştır. Senyör öğretmenler de 200 öğretmen müdürü eğitmişlerdir. Müdürler de bu eğitimi diğerler öğretmenlere aktarmışlardır. Intel şirketi Mısır okullarına 8 bin masa üstü bilgisayar bağışlamıştır. Okulların internetten faydalanabilmeleri için 2 adet Wi-Max istasyonu kurmuştur. 2010 senesine kadar 650 bin öğretmenin eğitimi planlanmıştır. Mısır bu proje ile Online Temelli Öğretimin başlatıldığı ilk ülke olmuştur²³.

Amerikan Elçiliği Halk İşleri Ofisi, **ABD Uluslararası Gelişim Ajansı (United States Agency for International Development, USAID)** ile Mısır arasında eğitim anlaşmasının imzalandığını ilan etmiştir. Bu konu 14 Mayıs 2003 tarihli gazetelerde işlenmiştir. USAID, Mısır'daki yenilikçi eğitim reformu sloganıyla ilköğretim seviyesinde reform projeleri planlamıştır. Amaç kırsal topluluklara yönelmek ve kızların okula girmelerini sağlamak, okul yönetimlerini toplumsal ilişkiye cesaretlendirerek adem-i merkeziyetçi yönetimi sağlamaktır. Öğretmen eğitimi projenin ayrılmaz parçasıdır. Adem-i merkeziyetçi çalışmalar 2001 senesinde İskenderiye'de uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra 7 bölgeyi daha kapsamıştır. Diğer 26 bölgedeki uygulamaya geçilmesi Mısır hükümetine

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=167611091&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (24.12.2010)

²² HOLMES, E. & M. TYLER (2008). "Higher education reform in egypt: Preparing graduates for egypt's changing political economy". Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues, Vol:1, Sa:3, 175-185. DOI: 10.1108/17537980810909797. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1554396341&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (17.03.2010)

²³ "Middle East Company News". Oct 16, 2008. pg.1.

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1145853041&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (14.04.2009)

birakılmıştır. Proje Mısır'a 764 milyon dolar sağlamıştır. Proje kapsamında okuma becerilerini geliştirmek için Susam Sokağı'nın Arap versiyonu "A'lem Simsim" yayımlanmıştır. Program yayımlanmaya başladıktan sonra yapılan araştırma köylerdeki çocukların %86'sının ve şehirlerdeki çocukların ise %99'unun, annelerin de %54'ünün bu programı izlediği belirlenmiştir²⁴.

3.2. Dünya Bankası ile İşbirliği

Mısır, Dünya Bankası ve benzeri kuruluşları yükseköğretim sistemini değerlendirmek ve uygulama tavsiyelerinde bulunmaları için Mısır'a davet etmiştir. Bunun üzerine Dünya Bankası Yüksek Öğretimi Geliştirme Programı'nı Mısır'da uygulamaya başlamıştır. Programın hedefi üniversiteler için İngiliz modelinde akreditasyon standartlarını ayarlamaya çalışmaktır²⁵.

Dünya Bankası "Ekonomik Reform ve Yapısal Dönüşüm Programı" (Economic Reform and Structural Adjustment Program, ERSAP) 1991'de Mısır'a ödünç verilmesini onaylamıştır. Banka temelli olarak Mısır'a ödünç verilmesi daha geniş bağış yardım paketlerinin parçası olan ilk politikadır²⁶.

Küresel Eğitim Teşebbüsü (Global Education Initiative, GEI) yönetiminde Mısır Eğitim Teşebbüsü (Egyptian Education Initiative, EEI) projesi Mısır'da 2006'da faaliyetlerine başlamıştır. Proje kapsamında meslekî gelişim, öğrenci eğitimi, program geliştirme, sertifikalama, içerik sayısallaştırması, alt yapı uygulamaları, donanım ve yazılım gibi program aktiviteleri için 80 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Faaliyetleri kapsamında 2008'e kadar okullara 40 bin bilgisayar yerleştirilmesini, 185 bin öğretmene internet araçlarını kullanma için eğitim verilmesini sağlamıştır. Ayrıca, 2000 okul, 17 üniversite, 400 merkeze hizmet verilmiştir²⁷.

3.3. Unesco ve Unicef ile İşbirliği

Mısır 1970'lerde Yukarı Mısır'da ve eğitimden mahrum kaldığı tespit edilen bölgelerde yaklaşık 2 bin okul kurmuştur. Fakat yeterli

²⁴ COOK, B. J. 2000:s.490-491.

²⁵ HOLMES, E. & M. Tyler. 2008: 175-185.

²⁶ MEGAHED, N., GINGSBURG, M. 2002. "Voices of teachers in academic and vocational schools: Perceived consequences of secondary education reform in Egypt." Annual Meeting of the Comparative And International Education Society, March, 6-9, Orlando, Florida. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED473255.pdf> (11.10.2008)

²⁷ "Gulf News". May 19, 2008. Dubai. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1481159111&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (23.04.2009)

olmamıştır. Mısır hükümeti bu eksikliğin UNICEF ve UNESCO ile kâr amacı gütmeyen uluslararası sivil toplum örgütlerinin projeleriyle giderilmesine imkân tanımıştır²⁸. Bu bağlamda 1992’de UNICEF Mısır Eğitim Bakanlığı ile bir sözleşme imzalamıştır. Kontratla birlikte UNICEF Eğitim Bölümü Yukarı Mısır’ın mahrum kalmış mezralarında toplum okulu modelini düzenlemeyi, geliştirmeyi ve koordine etmeyi üstlenmiştir. Bu proje Eğitim Bakanlığı politikasına uygun olarak merkeze en uzak mezralara ve en az hizmet gitmiş yerlere odaklanmıştır.

Unesco ve Unicef ortaklaşa “Herkes için Eğitimi Harekete Geçirme” (Education for All: Making It Work) projesini Mısır’da uygulamıştır. Projenin amacı temel eğitimi genişletmek, vizyonu yenilemek, eğitimi yaygınlaştırmak, formal ve informal eğitimde inovasyon sağlamaktır. Proje eğitim hizmeti alamayan ve almamış çocukları, gençler ve yetişkinlere öğrenim fırsatları sunmak için tasarlanmıştır. Bu kapsamda eğitim verilecek olan bölgelerin özel ihtiyaçları da göz önünde bulundurulmuştur. Eğitim süreci sonunda herhangi bir diploma verilmesi düşünülmemiştir. Programlar hayat boyu öğrenme ve sosyo-kültürel çevrenin ihtiyaçları için sağlam bir temel oluşturulmasını, bu bağlamda yerel toplum ve aileler ile etkili ortaklıklar sağlanmasını planlamıştır.

Proje stratejisi uygulamalı eğitimsel yeniliklere teorikten daha fazla önem vermiştir. Kullanılan malzemeler arasında kitapçık serileri ve video filmleri de yer almıştır. Bu kaynakların tamamı eğitim atölyelerinde kullanılmış ve programcılara ciddi destekleri olmuştur. Proje şunları hedeflemiştir:

- Her bir çocuğun özellikle kızların okula girişini sağlamak.
- Resmî olmayan kaynaklarla eğitim binaları ve teçhizatı sağlamak.
- Öğretmenleri ve öğretim elemanlarını yerel bölgeden seçmek.
- Bireysel öğrenmeyi, öğrenci merkezli aktif öğrenmeyi, öğrenci yorumunu ve katılımını desteklemek.
- Öğretmen/öğretim elemanı için yeni destekleyici ve güçlü modeller sağlama, öğretmenleri bilgi, beceri, pedagojik uygulama ve sınıf yönetim kapasitesi bağlamında güçlendirmek.
- Çocukların ezber yerine eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmeyi vurgulamak.

²⁸ ZAALOUK, M. 1995. “The Children of the Nile”. Innovation series. UNESCO: Kahire.

- Programı çocukların öğrenme ihtiyaçlarına, tercihlerine, eğilimlerine uydurmak.

Model 3 aşamada geliştirilmiştir. İlk pilot aşamada sistem ve eğitim stratejilerini geliştirmek için toplum okulları kurgulanmıştır. İkinci aşama geliştirme aşaması olmuştur. Okulların potansiyelleri sürdürülebilirlik ve herkes için eğitimin yaygınlaşması hedefine ulaşılabilirlik bakımından test etmiştir. Bu aşamada 24 okul kurulmuştur. Son olarak yayılma evresinde proje ulusal ölçekte hazırlanacak olan 100 yere ayarlanmıştır. Sonra sürdürülebilir sistem derece derece geliştirilmiştir.²⁹.

Eğitim Bakanlığı UNESCO ile birlikte yetişkin eğitimi üzerine bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta Eğitim Bakanı hükümetin okuryazar olmayanların oranını beş sene içerisinde %29,3'ten %10'a düşürmeyi planladığını belirtmiştir. Bu maksatla Mısır Okuryazarlık ve Yetişkin Eğitimi Genel İdaresi, UNESCO ile 2007'de bir protokol imzalamıştır. Buna göre UNESCO yetişkin eğitimi ile ilgili olarak beş bölgede teknik potansiyeli geliştirme teşebbüsünde bulunmaya başlamıştır³⁰.

3.4. Çin ile İşbirliği

Mısır'la Çin arasında uzaktan eğitim konusunda anlaşma ve işbirliği yapılmış ve bir proje hazırlanmıştır. Projenin amacı Mısır'da ilk ve ortaöğretim öğretmen ve öğrencileri için uzaktan eğitim sınıfları oluşturmaktır. Ortadoğu ve Afrika'nın en büyük eğitim projesi olduğu belirtilen Uzaktan Eğitim Projesi, Mısır'da aşamalar halinde tamamlanmıştır. Sistem Çin Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Sistemin birinci aşaması Ağustos 2002'de tamamlanmıştır. İkinci aşaması da Temmuz 2007'de tamamlanmıştır³¹. Çin-Mısır Dostluğu Model Okulu'nun maliyeti 3,75 milyon dolardır. Ortadoğu ve Afrika'daki ilk Çin okulu olma özelliği taşımaktadır. Okul anaokulundan ortaöğretim son sınıf seviyesine kadar olan aşamayı içermektedir. Sınıflar 29 öğrenciden oluşmaktadır. Okul çalışma programı tam gündür. Öğrenciler dersler bittikten sonra iki üç saat kalarak ödevlerini öğretmenleri ile birlikte yapmaktadırlar. İngilizce, birinci sınıftan itibaren zorunlu derstir. İsteyenler için Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca ikinci dil olarak beşinci sınıftan itibaren öğretilenlerdir. Okul

²⁹ ZAALOUK, M. 1995: 5-13.

³⁰ "Xinhua News Agency-Ceis". Woodside: May 14, 2007. pg.1.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1272468391&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (16.08.2009)

³¹ "Xinhua News Agency-CEIS". Woodside. Jul 12, 2007. pg.1.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1306301031&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (15.09.2010)

2008-2009 akademik senesinde faaliyete başlamıştır. Senelik ücreti 350 ile 1000 Mısır Poundu, yaklaşık olarak 70-200 dolar arasındadır. Bu okulda öğrenim görmek isteyen 1500 öğrenci başvuru yapmıştır. Fakat sadece 87 öğrenci kabul edilmiştir. Bu okulun dışında bir başka il Şarkiyya’da da Çin okulu inşası faaliyete geçmek üzeredir³².

3.5. Japonya ile İşbirliği

Mısır Çocuk ve Anne Ulusal Konseyi Japon Shinyo-en Foundation ile 17.10.2008’de kızların eğitimi ve engelli çocukların bakımı üzerine işbirliği sözleşmesi imzalamıştır. Konsey Genel Sekreteri Büyükelçi Mushira Khattab protokolde söz edilen amaçların Mrs. Suzanne Mübarek tarafından desteklendiğini belirtmiştir³³. Bu kapsamda Bayan Mübarek “Kızlar Eğitime Teşebbüsü”nü 26.2.2008’de başlatmıştır. Teşebbüsün amacı özellikle kırsal alanlarda eğitim erişimi bakımından dezavantajlı olan kızların daha fazla okula kaydolmasını sağlamaktır. Bayan Mübarek’in bu teşebbüsüne Arap ülkelerinden uzmanlar ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu’ndan temsilciler katılmıştır³⁴.

Mısır 1978’de Camp David Andlaşmasını imzaladıktan sonra gelişme yardımı alanlar listesine girmiştir. USAID fonunu alış bakımından İsrail’den sonra ikinci sıradadır. 1997-1998’de %5,5 ile Avrupa Birliği gelişme yardımı almada da üst sıralardadır. 1991’de tüm dünyaya yapılan eğitim yardımının %10’u Mısır’a yapılmıştır. Bu 4,6 milyon dolara tekabül etmiştir. Dünya Bankası, Afrika Geliştirme Fonu, AB, Almanya, Fransa, Kanada ve diğerleri yardım bütçelerinin önemli bir kısmını Mısır’a tahsis etmişlerdir.

Eğitim uzmanları, bu yardımların Mısır’ın stratejik önemi ve jeopolitik konumu, İsrail’e yakınlığı, barış görüşmelerindeki anahtar rolü, komşu ülkeler üzerindeki kültürel etkisi nedeniyle olduğunu belirtmektedirler. Devlet ayrıca Güneydoğu Asya ve Doğu Avrupa ülkeleri ile de iyi ilişkiler içerisindedir. Mısır, Sudan’da Haşim el-Ata’nın komünist darbesini bastırmada ve Somali’de komunizmin yükselmesini dizginlemede, 1989’da Rusya’da Soğuk Savaş’ın bitiminden önce Sovyet hâkimiyetinin Ortadoğu’dan uzaklaşmasında anahtar rol oynamıştır. Mısırlıların yaşam

³² (Reem, 2008, BBC Monitoring Middle East)

³³ “Info-Prod Research Middle East”, Nov 19, 2008.

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1597870031&sid=7&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD>. (12.12.2009)

³⁴ Info-Prod Research (Middle East). Ramat-Gan: Feb 27, 2008. pg.1.

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1435683351&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD>. (07.09.2008).

standartlarının yükseltilmesi her an patlamaya hazır durumdaki Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da politik ve ekonomik stabiliteyi sağlayıcı olarak düşünülmüştür.

Geliştirme yardımlarının Mısır'a yönelmiş olmasının diğer bir motivasyonu ise Amerika'nın ve Batı Avrupa'nın kendisini İslâmiyet'e dayandıran militancı radikal hareketten endişe etmesidir. Batının ilgisini çeken bölgede bu hareket büyük stratejik tehdit olarak görülmektedir. Bu korku 1979'daki İran devrimi, 1991'de Cezayir krizi ve 11 Eylül 2001 olayı ve Irak'taki savaş kaynaklıdır. Çeşitli iç sorunlar Mısır'da militan dinciliği teşvik etmektedir. Yavaş demokratikleşme, eşit ekonomik büyümenin gerçekleşmemesi, genel bilişsel ve uygulama becerilerinde yetersizlik, yüksek miktarda okul terkleri, üniversite mezunları arasında yüksek oranda işsizlik, kalifiye iş gücünde kıtlık, sosyal tabakalar arası geçişteki umutsuzluk genç insanları demoralize etmekte ve kızdırmaktadır. Mısır'daki eğitim politikaları bu sebeple ekonomik ve sosyal olarak etkisiz kalmaya mahkûm olmuştur. Birçok çalışma ülkedeki önemli güvenlik tehdidi olan grupların mensuplarının yarısının öğrenciler olduğunu, %48'inin de profesyoneller olduğunu göstermektedir. Bu çelişki kötü tasarlanmış eğitim politikaları sebebiyle oluşmuştur³⁵.

Mısır politikacıları ve halkı dışarıdan gelen yardımlar hakkında seküler-batılılaşma taraftarları ile İslâmî-muhafazakar gruplar olarak farklı görüşlere sahiptirler. İslâmî kesim eleştirel düşünmeye vurgu yapan temel modellerin batı eğitim modellerinden alınmasını kabul etmektedirler. Ancak çocuklar İslâm'ın içerdiği dinî ve ahlakî yapıdan yoksun bırakılmamalıdır. Batılı değerlerin ahlakî dinî gelenekte dejenerasyona sebep olduğunu düşünmektedirler. Eğitim reformu çabaları üzerine bu tür endişeler süregelmiştir. USAID ile Mısır hükümeti arasında Mayıs 2003'te yapılan eğitimsel işbirliği anlaşması üzerine gelen paranın kabul edilmesi konusu mecliste sıcak tartışmalara sebep olmuştur. Al-Ahram Weekly gazetesi "A Question Of Motives" başlıklı makalesinde bir milletvekilinin konu üzerindeki endişelerine yer vermiştir. Milletvekili görünüşteki amacın temel eğitimin kalitesinin artırılması olduğunu ama asıl gizli amacın ise Mısırlı ve İslâmî değerlerin ve geleneklerin Amerikan tarzıyla yeniden yapılandırılması olduğunu iddia etmiştir. Yapılan anlaşma ile Mısır'a gelecek olan paranın büyük bir kısmının öğretmenlerin eğitimi için ayrılmasını öğretmenlerin Amerikan değerleri ile donatılacak olmaları ve Mısır eğitim sisteminin de bu şekilde Amerikanize edileceği şeklinde yorumlamıştır. Karşı görüşte olan bir

³⁵ SAYED, 2005: 67-68.

milletvekili ise Amerikalıların okul programını değiştirmek gibi bir rollerinin olmadığı, bu fonksiyonun yalnızca Eğitim Bakanlığı'na ait olduğunu belirtmiştir.

Amerikalı bir eğitim araştırmacısı olan Charlotte M. Neill, USAID'in Mısır'a yaptığı yardım ile ilgili amaçlarını tespit etmek amacıyla bir dizi araştırma yapmıştır. Bu araştırma esnasında ABD hükümeti yetkilisinin konu ile yaptığı bir açıklamasını şöyle aktarmaktadır: "Mısır okulları azamî derecede İslâmî havadan kurtarılacaktır." Araştırmacı, USAID'in Mısır'daki memurları ile de görüşmeler yapmıştır. Bir görüşmesinde, USAID'in yetkili eğitim uzmanı Mısır eğitim programını değiştirme ile ilgili bir işleri olmadığını ısrarla söylemiştir. Uzman, programın de-İslâmize edilmesi gibi bir teşebbüsü olduğu iddiasını kabul etmemiştir. Araştırmacı, uzmanın program reformuyla ilgili sorulara verdiği net ve hızlı cevapları İslâmî kesimin iddialarının doğrulayıcısı olarak yorumlamıştır. Neill kızların eğitimine önem verilmesini bir Afrika atasözü ile değerlendirmiştir. "Bir kadını eğitmek bir milleti eğitmek demektir. Bir erkeği eğitmek ise sadece bir erkeği eğitmektir."³⁶.

SONUÇ

Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı Mursi öncesi Mısır eğitim sisteminin politik yapısını millî güvenlik kaygısı, din ve seküler politikalar belirlemiştir. 1952 devrimi sonrasında darbeci subaylar grubu faaliyetlerini millî güvenlik retoriği ile meşrulaştırmışlardır. Bu bağlamda eğitim faaliyetlerinin öncelikli amacı millî güvenliği sağlamak olmuştur. Kendini dine dayandıran büyük kitlesel protestocu hareketler millî güvenliği bozucu olarak algılanmıştır. Bunu önlemek amacıyla, yeni neslin eğitim vasıtasıyla sekülerize edilmesi planlanmıştır. Kızların seküler eğitim hayatı içerisine çekilerek dönüştürülmesiyle milletin dönüştürüleceği düşünülmüştür. Bu cümleden olarak din dersleri zorunlu olmaktan çıkarılmış, kızların dinî kıyafetlerine müdahale edilmiş, başlarını örtmeleri ailelerinin vereceği izin kâğıdına bağlanmış, böylece aileler de baskı altında tutulmuştur. Bu faaliyetlere muhalif olanlar ise zor yoluyla etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Sekülerleştirme programı özellikle İsrail ile imzalanan 1978 Camp David Antlaşmasından sonrası Mısır'a yurt dışından çeşitli eğitim hibelerinin gelmesini sağlamıştır. Hibeler ve eğitim programları bizzat ilgili şirketlerce ve uluslararası kâr amacı gütmeyen sivil toplum örgütlerince yürütülmüştür. Hibeler, genel olarak bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaştırılması, eğitimin ulaşmadığı yerlerde alternatif eğitim okullarının kurulması, dijital ve görsel

³⁶ COOK, B. J. 2000: 489-490.

eğitim materyallerinin hazırlanması, televizyonlarda çocuklar için eğitim programları düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Bu yolla halkın izole hayat tarzından kopartılarak tesir almaya açık hale getirilmesi düşünülmüştür. Mısır günümüzde de gelenek ile sekülerleşme arasındaki gerilimi had safhada yaşamakla birlikte, kararın verileceği/verildiği yol ayrımında bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABOU HELWA, A. A. 1984. “**Macro-planning of post secondary education: A strategic plan for egypt’s human resource development in a period of transition.**” Ph.d. Dissertation, Kansas State University, United States. Kansas. from Dissertations & Theses: Full Text. (Publication No. AAT 8415639). (29.11. 2010).
- COOK, B. J. 2000. “**Egypt’s national education debate**”, Comparative Education, Vol:36, Sa:4, s.477-490.
- EIU VIEWSWIRE. Aug 1, 2004. New York. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=735857201&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (15.03.2009)
- THE GAZETTE. Aug 15, 1994. pg. D.1. BRE. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=167611091&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (24.12.2010)
- GULF NEWS. May 19, 2008. Dubai. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1481159111&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (23.04.2009)
- HOLMES, E.-M. TYLER (2008). “**Higher education reform in egypt: Preparing graduates for egypt’s changing political economy**”. Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues, Vol:1, Sa:3, 175-185. DOI: 10.1108/17537980810909797. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1554396341&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD> (17.03.2010)
- INFO-PROD RESEARCH MIDDLE EAST, Nov 19, 2008. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1597870031&sid=7&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD>. (12.12.2009)
- INFO-PROD RESEARCH (MIDDLE EAST). Ramat-Gan: Feb 27, 2008. pg.1. <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1435683351&sid=1&Fmt=3&clientId=43845&RQT=309&VName=PQD>. (07.09.2008).
- KEMERTAŞ, İ. 2003: **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**, İstanbul, Birsen Yayınları.
- KINSEY, D. C. 1971. “**Colonialism and Education**”, Comparative Education Review, Sa:15, <http://www.jstor.org/stable/1186728> (03.07.2008).
- MEGAHED, N.-GINGSBURG, M. 2002. “**Voices of teachers in academic and vocational schools: Perceived consequences of secondary education reform in Egypt.**” Anual Meeting of the Comparative And International Education Society, March, 6-9, Orlando, Florida.

- <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED473255.pdf> (11.10.2008)
- MIDDLE EAST COMPANY NEWS. Oct 16, 2008. pg.1.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1145853041&sid=1&Fmt=3&clientI d=43845&RQT=309&VName=PQD> (14.04.2009)
- NEILL, M. C. 2006. “**Islam in Egyptian education: Grades K-12**”, Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association. Vol:101, Sa.4, s.481-503.
- OKTAY, A. 2011: “**Eğitimin temel kavramları ve eğitim düşüncesinin tarihsel gelişimi**”, A. Oktay (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* içinde, 1-23, İstanbul.
- OSMANOĞLU, A. E. 2012. **Türkiye Cumhuriyeti ve Mısır Arap Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarının Karşılaştırılması**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- SAYED, F. H. 2005. “**Security, donors’ interests and their implications for education policy making in Egypt**”, Mediterranean Quarterly, Vol:16, Sa.2, s. 66-84.
- XINHUA NEWS AGENCY-CEIS. Woodside: May 14, 2007. pg.1.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1272468391&sid=1&Fmt=3&clientI d=43845&RQT=309&VName=PQD> (16.08.2009)
- XINHUA NEWS AGENCY-CEIS. Woodside. Jul 12, 2007. pg.1.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1306301031&sid=1&Fmt=3&clientI d=43845&RQT=309&VName=PQD> (15.09.2010)
- REEM, 2008, BBC Monitoring Middle East)
- VARIŞ, F. 1969: “**Eğitimde program araştırmaları**”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Der., Sa:2, s. 23-32.
- ZAALOUK, M. 1995. “**The Children of the Nile**”. Innovation series. UNESCO: Kahire.